

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΧΡ. ΝΟΥΤΣΟΣ, Ἰωάννινα

HEGEL: ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

1. Στις *Παραδόσεις για τη φιλοσοφία της παγκόσμιας ιστορίας* (γράφηκαν και ξαναγράφηκαν από το χειμερινό εξάμηνο του 1822/23 ως το αντίστοιχο εξάμηνο του 1830/31) ο Hegel εξηγεί γιατί υιοθετεί τη φιλοσοφική θεώρηση (και όχι την «ἀρχέγονη» ή τη «στοχαστική»)¹ της ιστορίας ή — ακριβέστερα — της παγκόσμιας ιστορίας. Ἐπισημαίνοντας τις διαδοχικές φάσεις της πορείας του Πνεύματος στο χρόνο, από την Ἀνατολή ως τη Δύση, διατείνεται πώς η «παγκόσμια ιστορία είναι ή πρόοδος στη συνείδηση της ἐλευθερίας — μιὰ πρόοδος που πρέπει να την αναγνωρίσουμε στην ἀναγκαιότητά της»². Μὲ τὴν ἐργασία αὐτή θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐντοπίσω ὀρισμένες κοινωνικές και πνευματικές πηγές της χεγκελιανῆς προσέγγισης της «Weltgeschichte» και ν' ἀναδείξω τὸ λειτουργικό τους ρόλο στὴ διαμόρφωση της χεγκελιανῆς φιλοσοφίας της ιστορίας.

2. Σύμφωνα με τὴν παρατήρηση τοῦ νεαροῦ Engels (ποὺ ἀκολουθεῖ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸν Heine)³ ὁ Hegel ὀλοκλήρωσε τὴ «φιλοσοφική ἐπανάσταση»⁴ τῶν συμπατριωτῶν τους. Ποιὰ ὅμως ὑπῆρξαν τὰ βασικά ἱστορικά γεγονότα, ποὺ ἐπέτρεψαν τὴν κυριαρχική ἐμφάνιση τοῦ ἰδεαλισμοῦ στὴ Γερμανία και — εἰδικότερα — τὴ γένεση τοῦ χεγκελιανοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος; Ἄν ἀκολουθήσουμε τὴν τακτική τοῦ Γερμανοῦ Πρόκλου⁵ και ἐπικαλεσθοῦμε τὴν «πονηριά τοῦ Λόγου»⁶, τότε γίνεται αὐτονόητη ἡ ἀναγωγή τῶν ἱστορικῶν δεδομένων στὴν ὑπεριστορική δύναμη ποὺ φαίνε-

1. G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, τ. I: *Die Vernunft in der Geschichte* (ἐκδ. J. Hoffmeister, Hamburg 1955), σ. 4 ἐπ.

2. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 63.

3. *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* (1834): παράθεμα τοῦ P. Vranicki, *Geschichte des Marxismus* (1961, μτφρ. S. Rummel - V. Wiedmann, Frankfurt a.M. 1972), τ. I, σ. 38.

4. *Fortschritte der Sozialreform auf dem Kontinent* (1843), MEW, τ. 1, σ. 492.

5. Ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ L. Feuerbach, *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (1843), *Sämtliche Werke*, ἐκδ. W. Bolin - F. Jodl, τ. II (Stuttgart 1959:1903), σ. 291.

6. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 105.

ται να τα δημιουργεί μέσα από τα «πάθη» των ανθρώπων, χωρίς όμως αυτοί να το συνειδητοποιούν. Άν, αντίστροφα, συμφωνήσουμε με την εκτίμησή του, πώς στα χρόνια του «περνούσε μια σημαντική εποχή»⁷, και επιδιώξουμε να την αιτιολογήσουμε, τότε ενδέχεται να φωτίσουμε ολόπλευρα το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο που ευνόησε την ανάπτυξη των φιλοσοφικοϊστορικών του απόψεων.

2.1. Η φιλοσοφική σύλληψη της παγκόσμιας ιστορίας απαιτεί την αποδοχή μιας ένιας Αρχής, που προκαλεί την κίνησή της και τη μορφοποιεί. Ο θεοποιημένος Λόγος, όπως τον επισημαίνει ο Hegel⁸ στους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, μαρτυρεί για την ένότητα των στιγμών του ιστορικού κόσμου. Όπως επεξηγεί ο Γερμανός φιλόσοφος, «ή μοναδική σκέψη που προσκομίζει [ή φιλοσοφία] είναι ή απλή σκέψη του Λόγου (Vernunft), ότι ο Λόγος κυριαρχεί στον κόσμο, ότι ακόμα ή παγκόσμια ιστορία προχωρεί λογικά»⁹. Η αντίληψη αυτή, σε συνδυασμό με τη χριστιανική πίστη στην Πρόνοια, οδηγεί στη διαβεβαίωση πως οί «δρόμοι της πρόνοιας είναι τα μέσα, τα φανερώματα στην ιστορία που ξανοίγονται μπροστά μας» και αποκαλύπτουν «αυτή τη γενική Αρχή»¹⁰.

2.2. Η ολική θεώρηση της ανθρώπινης ιστορίας προϋποθέτει επίσης την εξέλιξη της ενοποιητικής της Αρχής στο χρόνο. Άν και είναι φανερό ή βιολογική αντιμετώπιση της ιστορικής πορείας, όταν λ.χ. ή ελληνική αρχαιότητα παρουσιάζεται σαν μια «αληθινή νεανική πράξη»¹¹, όμως ή ιδέα της προοδευτικής ανάπτυξης του Λόγου παραπέμπει στη γραμμική αντίληψη του ιστορικού χρόνου, που υποστήριξαν οί κυριότεροι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού. Ο Hegel αναφέρεται στο «ένστικτο της τελειοποίησης» («Trieb der Perfektibilität»)¹², θυμίζοντας τον Kant που έβλεπε στο γαλλικό Διαφωτισμό την ανακάλυψη «μιας κλίσης και μιας ικανότητας της ανθρώπινης φύσης για το καλύτερο»¹³. Άν και ζει στην εποχή της

7. *Dokumente zu Hegels Entwicklung* (έκδ. J. Hoffmeister, Stuttgart 1936), σ. 352.

8. *Vorlesungen*, τ. II-IV (έκδ. G. Lasson, Hamburg 1968), σ. 915 έπ.

9. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 28.

10. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 40.

11. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 529.

12. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 149. Για το πρόβλημα της ιστορικότητας της συνείδησης στο Διαφωτισμό και στον Hegel βλ. E. Behler, *Die Geschichte des Bewußtseins*, «Hegel-Studien», 7 (1972), 191 έπ. και Αϋγ. Μπαγιόνας, *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του γαλλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 282 έπ.

13. *Der Streit der Fakultäten* (1798), *Gesammelte Schriften*, έκδ. «Πρωσσικής Άκαδ. Έπιστημών», τ. VII (Berlin 1917), σ. 88.

Παλινόρθωσης (ὅταν ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση θὰ χαρακτηρισθεῖ «ἔργο τοῦ Ἀντίχριστου»¹⁴ καὶ οἱ ρομαντικοὶ θ' ἀποθεώσουν τὴν παραδεισένια κατάσταση τοῦ παρελθόντος¹⁵ ἢ τὴ μεσαιωνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση)¹⁶, ὅμως θὰ συμφωνήσῃ μετὰ τὸν Fichte¹⁷, ποὺ δήλωνε ὅτι ὁ «χρυσὸς αἰώνας» βρίσκει-ται στὸ μέλλον, καὶ θὰ δείξει πὼς ὁ πρωτόπλαστος δὲν εἶχε ἀκόμη ὥριμη λογικὴ καὶ ἠθικὴ συνείδηση¹⁸.

2.3. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «κοσμοϊστορικὰ ἄτομα» («welthistorische Individuen»)¹⁹, ὅπως ἦταν γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὁ Ναπολέον, ποὺ ἐκφράζουν μετὰ τὴ δράση τους τὴ βούληση τοῦ παγκόσμιου Πνεύματος²⁰, τὸ «πνεῦμα τοῦ λαοῦ» («Volksgeist») ἀποτελεῖ τὴ συλλογικὴ ἐκφραση τῶν ἀλλαγῶν, ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὴν πορεία τοῦ παγκόσμιου Πνεύματος («Weltgeist»)²¹. Τὸ σχῆμα τῶν «τεσσάρων μοναρχιῶν», ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ λαμπρύνῃ τὴν αὐτοκρατορία τοῦ Αὐγούστου καὶ τὸ «Imperium Romanum» ἢ γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ — ἀργότερα — τὶς ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῶν Ἀψβούργων²², ξανάρχεται στὴν ἐπιφάνεια γιὰ νὰ περιγράψῃ τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας (ἀνατολικός, ἐλληνικός, ρωμαϊκός, γερμανικός κόσμος)²³ καὶ νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν «τευτονομανία»²⁴, ποὺ ὀξύνθηκε μετὰ τὶς νικηφόρες ἐπιχειρήσεις τοῦ Ναπολέοντα στὸ γερμανικὸ χῶρο. Μ' αὐτὸ τὸ πρίσμα ὁ Hegel θὰ γράψῃ: «Τὸ γερμανικὸ πνεῦμα εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κόσμου, ποὺ ἀποβλέπει στὴν πραγμάτωση τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας ὡς ἄπειρου αὐτοκαθορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἔχει ὡς περιεχόμενό της τὴν ἴδια τὴν ἀπόλυτη μορφὴ της»²⁵.

14. H. F. R. Lamennais, *De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre civile* (1824, Paris 1826³), σ. 49.

15. Fr. v. Schlegel, *Philosophie der Geschichte* (1828), *Kritische Ausgabe* (Hrsg. E. Behler), τ. IX (München κ. ἄ. 1971), σ. 31 ἐπ.

16. Βλ. G. Salomon, *Das Mittelalter als Ideal in der Romantik*, München 1922.

17. *Einige Vorlesungen über die Bestimmung der Gelehrten* (1794), *Werke*, ἔκδ. J. H. Fichte, τ. VI (Berlin 1845), σ. 342.

18. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 159 ἐπ., τ. II-IV, σ. 728 ἐπ. Βλ. ἀκόμη B. Pesendorfer, *Das Problem des Sündenfall bei Hegel*, «Wiener Jahrbuch für Philosophie», 3 (1970), 203.

19. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 99.

20. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 97.

21. *Vorlesungen*, τ. I, σ. 59 ἐπ., 64 ἐπ., 187 ἐπ.

22. Γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ χρησιμοποίησιν τοῦ σχήματος (Pompeius Trogus) βλ. Ἰουστίνου *Επιτ.* 41, 1-7 καὶ γιὰ τὴ γαλλικὴ κριτικὴ βλ. J. Bodin, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566, Aalen 1967:1650), σ. 311.

23. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 267 ἐπ.

24. Βλ. παρακάτω σημ. 48.

25. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 763.

2.4. Στην εποχή του οικονομικού φιλελευθερισμού ο στίβος της εμπορευματικής οικονομίας, χάρη στη δραστηριοποίηση των αυτοδημιούργητων αστών, απόκτησε παγκόσμιες διαστάσεις και πρόδηλα ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Οί κοινωνικές διαιρέσεις και συγκρούσεις δὲν εξακριβώνονται στο πρωταρχικό στάδιο της ιστορίας, «πὺ προηγείται ἀπὸ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ σφετερισμὸ τῆς γῆς», ὅταν δηλαδή «ὅλα τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας ἀνῆκαν στοὺς ἐργαζόμενους»²⁶. Ὁ Hegel ἀναγνωρίζει στὸ πιὸ ἀναπτυγμένο εὐρωπαϊκὸ κράτος τοῦ καιροῦ του, τὴν Ἀγγλία, πὺς ἔχει ἀναλάβει τὴ «μεγάλῃ ἀποστολῇ νὰ εἶναι σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμῳ ὁ ἀπόστολος τοῦ πολιτισμοῦ»²⁷. Ἐπίσης διακρίνει τὴν ἀγγλικὴ καταγωγὴ τῶν θεωρήσεων τῆς «bürgerliche Gesellschaft»²⁸, ὅταν μάλιστα διαπιστώνει πὺς στὴν ἀστική κοινωνία ὁ καθένας ἀνταγωνίζεται τοὺς ἄλλους ἐπιδιώκοντας τὸ ἀτομικὸ του συμφέρον²⁹.

2.5. Τὶς συγκρούσεις στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, μὲ εὐρύτερες περιπλοκές, εἶχαν ἐγκαινιάσει οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι, ὅταν ἀκόμη ἡ πατρίδα τοῦ Hegel δὲν εἶχε φτάσει στὴν κρατικὴ τῆς ἐνοποίηση. Γι' αὐτὸν ἡ παγκοσμιότητα θὰ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὴν ἐνιαία κρατικὴ ὑπόσταση τῆς Γερμανίας, μὲ πρότυπο τὸν πολιτικὸ σχεδιασμὸ τοῦ Machiavelli³⁰. Ἀπορρίπτει τὶς ἀφηρημένες συλλήψεις τῆς παγκόσμιας εἰρήνης, ὅπως λ.χ. τὴν ὁραματιζόταν λίγα χρόνια νωρίτερα ὁ Kant³¹, προσθέτοντας πὺς ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι τὸ ἀνώτατο παγκόσμιο δικαστήριον πὺ, μέσα ἀπὸ τοὺς πολέμους, ἀποφασίζει γιὰ τὴν τύχη τῶν λαῶν³². Ὁ «κοσμοϊστορικὸς λαὸς» τῆς

26. A. Smith, *An Enquiry into Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776, ἔκδ. A. Skinner, Middlessex 1974), σ. 150, 167.

27. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 936.

28. Γιὰ μιὰ ὁλικὴ παρουσίαση αὐτοῦ τοῦ θέματος βλ. R. P. Horstmann, *Über die Rolle der bürgerlichen Gesellschaft in Hegels politischer Philosophie*, «Hegel-Studien» 9(1974), 209 ἐπ.

29. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 189, *Sämtliche Werke*, ἔκδ. H. Glockner, τ. 7 (Stuttgart-Bad Cannstatt 1964) σ. 271. Γιὰ τὴν ἀφετηρία (Ricardo, Smith, Stuart) τῶν ἀναλύσεων τοῦ Hegel γιὰ τὴν «ἀνάγκη» καὶ τὴν «ἐργασία» βλ. G. Biedermann, *Die klassische politische Ökonomie als Quelle der Hegelschen Geschichtsauffassung*, «Deutsche Zeitschrift für Philosophie» 24 (1976) 689 ἐπ.

30. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 864· βλ. καὶ O. Pöggeler, *Hegel et Machiavel*, «Archives de Philosophie» 41 (1978), 435 ἐπ..

31. *Zum ewigen Frieden* (1795), *Gesammelte Schriften*, τ. VIII (1923²), σ. 343 ἐπ. Γιὰ τὰ σχέδια τῶν Penn, Saint-Pierre, Bentham, Rousseau καὶ Kant βλ. K. v. Raumer, *Ewige Friede*, Freiburg-München, 1953, σ. 140.

32. *Grundlinien der Philosophie des Rechts* §. 340, σ. 446.

νεώτερης ιστορίας είναι προορισμένος να διαφυλάξει την «ἠθικὴ ὑγεία τῶν λαῶν»³³, πὺν κινδυνεύει ἀπὸ τὸν ἐφησυχασμὸ μιᾶς μόνιμης εἰρήνης.

2.6. Οἱ παγκόσμιες διπλωματικὲς ἐπαφές, γιὰ νὰ συνεχίζεται ὁ πόλεμος ἢ νὰ προαναγγέλλεται νέος μὲ πολιτικὰ μέσα, εἶχαν βασισθεῖ σ' ἓνα σχεδὸν παγιωμένο διεθνὲς δίκαιο πὺν εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴν κοσμοκρατορικὴ δύναμη τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ἡ ἀεικίνητη ἐμπορευματικὴ ἀστικὴ τῆς τάξης «διασχίζοντας ὅλες τὶς θάλασσες καὶ ὅλες τὶς χῶρες» σταματοῦσε τὶς «βιαιοπραγίες, ἐμπνέοντας τὸ σεβασμὸ στὴν ἰδιοκτησίᾳ καὶ τὴ φιλοξενία»³⁴. Βέβαια ἡ διεθνοποίηση τοῦ ἀστικοῦ τρόπου συμπεριφορᾶς ὁδήγησε στὸ ν' ἀξιολογηθεῖ ὁ «κοσμοπολιτισμὸς» μὲ δυὸ ριζικὰ διαφορετικοὺς τρόπους. Τὸν πρῶτο ἐκφράζει ὁ Rousseau (πὺν σὲ ἄλλη εὐκαιρία τονίζει ὅτι ὁ «cosmopolite» ἀγαπᾷ τὸ ἀνθρώπινο γένος³⁵), ὅταν παρατηρεῖ πὺς «σήμερα πιά δὲν ὑπάρχουν Γάλλοι, Γερμανοί, Ἰσπανοί, Ἀγγλοὶ [...] ὅπου βροῦν λεφτὰ νὰ κλέψουν ἢ γυναῖκες γιὰ νὰ τὶς κάνουν δικές τους — ἐκεῖ εἶναι ἡ πατρίδα τους»³⁶. Ἡ θετικὴ ἀξιολόγηση γίνεται π.χ. ἀπὸ τὸν Schiller ἢ τὸν Kant³⁷, ὅπου συνυφαίνεται μὲ τὴν παγκοσμιότητα τῆς «bürgerliche Gesellschaft», τὴ σύλληψη τῆς «Weltsprache»³⁸ καὶ τῆς «Weltfrieden»³⁹.

2.7. Ἰδιαίτερα στὴν προεπαναστατικὴ Γαλλία ἡ θεώρηση τῆς «société civile» (πὺν χαρακτηρίζει τὶς κατακτήσεις τοῦ «πολιτισμένου» κόσμου)⁴⁰ δὲν εἶχε ἀποτρέψει τὴ θεώρηση τῆς «humanité» νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ «φυσικὸ δίκαιο», ὅταν αὐτὸ ἀποκρυσταλλώνει τὰ γενικὰ καὶ ἀναφαίρετα δικαιώματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἦταν αὐτονόητη ἡ διεκδίκηση καὶ στὴ συνέχεια ἡ κατοχύρωση, ὅπως ἐγινε μὲ τὴν ἀμερικανικὴ ἢ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση,

33. *Grundlinien*, § 351, 358 ἐπ. (σ. 451, 455/56).

34. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 936.

35. *Du Contrat social* (1e version), *Oeuvres complètes*, ἐκδ. B. Gagnebin - M. Raymond, τ. III (Paris 1964), σ. 287 καὶ *Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes* (1754), *Oeuvres complètes*, τ. III, σ. 178.

36. *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1772), *Oeuvres complètes*, τ. III, σ. 960.

37. Fr. Schiller, *Rheinische Thalia. Ankündigung* (1785), *Werke*, τ. 22 (Weimar, 1958), σ. 93.

38. Γιὰ τὴν παγκοσμιότητα ὡς ἀφετηρία τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» βλ. U. Dierse, *Enzyklopädie. Zur Geschichte eines philosophischen und wissenschaftstheoretischen Begriffs*, Bonn 1977, σ. 153 ἐπ. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς παγκόσμιας γλώσσας βλ. G. Gusdorf, *Les sciences humaines et la conscience occidentale*, τ. VI, Paris 1973, σ. 308 ἐπ.

39. Βλ. παραπάνω σημ. 31.

40. Βλ. τὶς διαφωτιστικὲς ἀναλύσεις τοῦ G. Gusdorf, ὁ. π., τ. IV (Paris 1971), σ. 339 ἐπ.

της ισότητας μπροστά στο νόμο, εφόσον ή αναπτυσσόμενη αστική τάξη έπρεπε να δείχνει ότι αγωνίζεται για το σύνολο των μελών της κοινωνίας. Ο Hegel, αναλύοντας την «τυπική αρχή» του φυσικού δικαίου, υπογραμμίζει πώς ή ισότητα εξαρτάται από την «εξίσωση πολλών» και πώς οί πολλοί είναι άνθρωποι με «βασικό τους καθορισμό την έλευθερία»⁴¹. Επίσης αποσαφηνίζει την αντιφουδαρχική διάσταση του φυσικού δικαίου («ή πραγματική έλευθερία (die reelle Freiheit) ανήκει στην έλευθερία των βιοτεχνών, ώστε να επιτρέπεται στον καθένα να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του, όπως θέλει και να είναι ανεμπόδιστη ή είσοδος του σε κάθε κρατική θέση»)⁴² και απομυθοποιεί το «τέχνασμα» της κυριαρχίας της πλειοψηφίας («Die Wenigen sollen die Vielen vertreten, aber sie oft zertreten sie sie nur»)⁴³ για να δικαιολογήσει την αναγκαιότητα της συνταγματικής μοναρχίας.

2.8. Δυο ακόμη πνευματικά κινήματα, ή θρησκεία του Λόγου και ό Ρομαντισμός, που διαδόθηκαν στα χρόνια και στη χώρα του Hegel για να ικανοποιήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες⁴⁴, βρίσκονται στο υπόστρωμα της χεγκελιανής φιλοσοφίας της παγκόσμιας ιστορίας. Η απαίτηση της «tolerance» προβλήθηκε κιόλας από την εποχή των «θρησκευτικών πολέμων» της Ευρώπης, αλλά γνώρισε τη φιλοσοφική της θεμελίωση αργότερα με τις συζητήσεις για τη «φυσική»⁴⁵ θρησκεία, που απέκλειε το θαύμα και επικαλούνταν τη λογική για τη συγκρότηση των αρχών της. Στο έργο του Lessing *Nathan der Weise* (1779), που δέν κρύβει το μασονικό του προσανατολισμό, προτείνεται ό θρησκευτικός «Indifferentismus», ενώ σ' άλλο έργο του ίδιου συγγραφέα αναγγέλλεται ή εμφάνιση του «τρίτου» σταδίου της παγκόσμιας ιστορίας, που θα δώσει το «νέο αιώνιο ευαγγέλιο»⁴⁶. Από την άλλη πλευρά ό γερμανικός Ρομαντισμός, με τη θορυβώδη επίθεση προς τη λογική επιφάνεια του Διαφωτισμού και την υιοθέτηση του ανεξέλεγκτου συναισθηματικού πάθους, θα ταυτίσει τη θρησκεία με την «αίσθη-

41. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 922.

42. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 927.

43. *Vorlesungen*, τ. II-IV, σ. 927/28.

44. Για τις κοινωνικές αναφορές του γερμανικού ρομαντισμού βλ. J. Druz, *Le romantisme allemand et l'Etat*, Paris 1966. Για τη συμμετοχή του νεαρού Hegel βλ. Legros, *Le jeune Hegel et la naissance de la pensée romantique*, Bruxelles 1980.

45. Για την καταγωγή της χεγκελιανής αντίληψης της «ανεξιθρησκείας» βλ. R. Gunppenberg, *Die Dialektik von Freiheit und Toleranz*, «Hegel-Jahrbuch 1975» (1976), 208 έπ.

46. *Die Erziehung des Menschengeschlechts*, (1777, έκδ. H. Theilicke, Stuttgart 1969), σ. 28/29.

ση καὶ τῇ γεύσει τοῦ Ἀπείρου (Unendliche)»⁴⁷ καὶ θὰ καθαγιάσει τὸ «πνεῦμα τοῦ λαοῦ»⁴⁸ ὡς πνευματικὴ ἔκφραση τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους, ὅταν μάλιστα ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ παρελθόντος του ἀναπληρώνει τὶς πρόσκαιρες ἡττες τοῦ παρόντος.

3. Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ ἐπισήμανση ὀρισμένων πηγῶν τῆς χεγκελιανῆς ἀντιμετώπισης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας δὲν ἔγινε μὲ στόχο νὰ δειχθεῖ, ἂν ἡ παγκόσμια ἱστορία ἔχει νόημα, ὅπως τὸ ἐπιχείρησε ὁ Popper⁴⁹, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔχει αὐτὸ τὸ νόημα στὸν Hegel. Ἔτσι ὅταν κρίνουμε τὶς *Παραδόσεις γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας* ὡς ἔργο «βαθιὰ πρωτότυπο καὶ ἐπαναστατικόν»⁵⁰, θὰ ἔχουμε προσδιορίσει κιόλας τὶς συνθήκες, ποὺ ἔκαναν δυνατὴ τὴ συμβολὴ τοῦ Hegel στὴ σύλληψη τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἐνότητα τῶν ἐπιμέρους στιγμῶν μὲ τὴ συνολικὴ του διαδικασία, ποὺ συνιστᾷ τὴν «ἀλήθεια» τῆς πορείας του, πραγματώνεται μὲ τὴν προϋπόθεση, πὼς τὸ ὅλο «εἶναι μόνον ἐκεῖνο ποὺ ὀλοκληρῶνει τὴν οὐσία του μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξή του»⁵¹. Μὲ ποιὸ τρόπο βέβαια οἱ χεγκελιανὲς αὐτὲς ἀπόψεις γνώρισαν τὴν ὑπέρβασή τους («Aufheben»), αὐτὸ ἀποτελεῖ θέμα μιᾶς ἄλλης ἐργασίας.

47. F.E.D. Schleiermacher, *Reden über die Religion* (1799)· παράθεμα τοῦ F. L. Baumer, Romanticism, στὸ: (ed) Ph. P. Wiener, *Dictionary of the History of Ideas*, τ. IV, (New York 1973), σ. 200.

48. Γιὰ τὴ ρομαντικὴ θεώρηση τοῦ «ἔθνους» βλ. M. Boucher, *Le sentiment national en Allemagne*, Paris 1947, σ. 7 ἐπ. καὶ Ἀ. Κυριακίδου-Νέστορος *Ἡ θεωρία τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας*, Ἀθήνα 1977, σ. 17 ἐπ. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ «Volksgeist» ἀπὸ τὴν «ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου», βλ. H. V. Kantorowicz, *Volksgeist und historische Schule*, «Historische Zeitschrift» 108 (1912), 303 ἐπ. καὶ γιὰ τὴ συστοιχία του μὲ τὴ γαλλικὴ ἀντίληψη (Montesquieu) τῶν «moeurs» βλ. M. Riedel, *Bürgerliche Gesellschaft und Staat bei Hegel*, Neuwied-Berlin 1970, σ. 7 ἐπ.

49. *The Open Society and its Enemies* (1945), London 1973, τ. 2, σ. 269 ἐπ., 27 ἐπ.

50. R. G. Collingwood, *The Idea of History* (1946, London 1973), σ. 113.

51. *Phänomenologie des Geistes* (1807), *Gesammelte Werke*, ἔκδ. «Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften», τ. 9 (Hamburg 1980), σ. 119.

HEGEL: VORAUSSETZUNGEN DER «WELTGESCHICHTE»

Z u s a m m e n f a s s u n g.

Dieser Aufsatz verfolgt zwei Ziele: Es wird einerseits versucht, einige historisch-gesellschaftliche Voraussetzungen und theoretische Quellen der Hegelschen Philosophie der «Weltgeschichte» festzustellen, andererseits, deren Rolle für die Bildung der Hegelschen Geschichtsphilosophie aufzuzeigen.

Die Vernunft als «allgemeines Prinzip» der Geschichte und die Fortschrittsidee als Grundbegriff der französischen Aufklärung, die Erneuerung der Lehre der «vier Weltreiche», der «Weltmarkt» als Ergebnis der westeuropäischen bürgerlichen Warenökonomie, die Utopie des Weltfriedens, die positive Einschätzung des Kosmopolitismus, das Naturrecht und der Humanitätsgedanke als Ideologie der internationalen «société civile», die Toleranz als Grundlage der Naturreligion und zuletzt die romantische Bewegung sind die hauptsächlichen «theoretischen» Quellen und die historisch-gesellschaftlichen Voraussetzungen für den Aufbau der Hegelschen «philosophischen Weltgeschichte».

Somit ist die Aufgabe dieses Aufsatzes, nicht etwa zu zeigen, ob die Weltgeschichte einen Sinn hat (wie Popper meint), sondern, warum sie diesen Sinn bei Hegel hat.

Ioannina

P. Noutsos